

JODEN IN DOKKUM

door LISETTE MEINDERSMA

lisette.meindersma@meginhart.nl

JODEN IN DE DIASPORA

Zeker drie millennia voor onze jaartelling kwam het Jodendom in ontwikkeling in de regio waar nu grofweg Israël ligt. Het was een monotheïstische godsdienst te midden van veelal geloven met meerdere goden. Het geloof kende in eerste instantie vele stromingen. Bewoners van het gebied leefden in stamverband. Op een stenen tablet uit circa 1200 voor Christus vinden we voor het eerst de naam *Israël*. Het gebied werd in 928 voor Christus verdeeld in Israël en Judea.

Door de eeuwen heen werden inwoners van de regio geconfronteerd met volkeren met een fikse expansiedrift, zoals de Assyriërs, Babyloniërs, Perzen, Seleuciden en Romeinen, die er telkens in slaagden het gebied van de Joden in te lijven bij hun rijk. Er waren grote verschillen hoe deze volkeren omgingen met de inwoners van veroverde gebieden. Dat dat niet altijd even zachtzinnig was, blijkt uit de eerste deportatie van de Joden naar Babylonië in 587 voor Christus.

Deportatie, verbanning, onderdrukking, vervolging en moord volgden sindsdien keer op keer, wat leidde tot de *diaspora* van het Joodse volk, dat wil zeggen de verspreiding van de Joden over een groot gebied. Zo trokken zij in de eerste en tweede eeuw na Christus onder meer naar Italië en Spanje. Zij bleven echter een speelbal van macht-hebbers: dan weer werden zij gedoogd en zelfs uitgenodigd, dan weer verbannen, vervolgd of vermoord. Vanuit Zuid-Europa trokken de Joden noordwaarts tot in Duitsland en vandaar naar Oost-Europa. Deze laatste migratie gebeurde omdat zij de schuld kregen van pestepidemieën in Midden-Europa en een slechte naam hadden als rentevragende geldschieters.

JODEN BIDDEN IN DE SYNAGOGUE OP JOM KIPOER
DOOR MAURICY GOTTLIEB - 1878

JODEN IN NEDERLAND

Sinds de Middeleeuwen wonen er Joden in De Nederlanden. In de Tachtigjarige Oorlog groeide hun aantal door migratie vanuit het katholieke Habsburgse rijk, waar de Inquisitie niet alleen barbaarse praktijken uitoefende op protestanten, maar ook op Joden. Aangezien deze Joden uit Spanje en Portugal, die we Sefardische Joden noemen, vaak welvarend en goed opgeleid waren en een zakelijk netwerk in het Middellandse Zeegebied hadden, waren zij zeer welkom in Amsterdam, dat zich in de zeventiende eeuw ontwikkelde tot hét wereldhandelscentrum en Antwerpenen aftroefde. Tot die ontwikkeling hebben de Sefardische Joden zeker bijgedragen.

Er was ook een migratiebeweging van Joden uit Oost-Europa – de Ashkenazische Joden – door de grote onrust die onder meer de Dertigjarige Oorlog met zich mee bracht. Deze Joden waren minder welgesteld en opgeleid. Het ging hier meest om kleine handelaren in vee en ambachtsheden als slagers. Deze groep werd niet met open armen ontvangen en werd meer beperkingen opgelegd. Zo mochten zij zich alleen met toestemming ergens vestigen (dikwijls slechts voor bepaalde tijd) en was men uitgesloten van het gildenlidmaatschap. Dit laatste beperkte de beroepsmogelijkheden in hoge mate.

JODEN IN FRIESLAND

In de archieven vinden we de eerste aantekening van Joden in Friesland in 1539 in Franeker. Vanaf het midden van de zeventiende eeuw zijn er meer bewijzen van Joodse inwoners. Vestiging gebeurde bij voorkeur in handelsknooppunten; in Leeuwarden vestigde zich de grootste groep. Afgezien van handelsactiviteiten in een vestigingsplaats, is een belangrijke reden voor Joden om in elkaars nabijheid te wonen het vereiste minimumaantal van tien volwassen (dat wil zeggen ouder dan twaalf jaar) Joodse mannen voor het houden van godsdienstoefeningen. Het bouwen van een synagoge volgde daaruit. Zeker van even groot belang was dat zij met het stadsbestuur overeenstemming moesten bereiken over het aanleggen van een Joodse begraafplaats. Toestemming voor een begraafplaats en de bouw van een synagoge zijn in de administratie van de vestigingsplaats meestal vastgelegd.

Sefardische Joden waren in Friesland welkom, maar ook met beperkingen. Soms werden die afgezwakt door een stadsbestuur, dan weer verzwakt. Joden uit Oost-Europa waren niet echt welkom. Voor vestiging moest men vaak een inkoopsom betalen en ook een jaarlijks inwoningsgeld. Ook al kregen alle burgers – dus ook Joden – in de Bataafse Republiek middels het *Decreet over den Gelykstaat* in 1796 dezelfde rechten, zou het voor Joden nog tot het einde van de negentiende eeuw duren voordat werkelijk alle barrières voor gelijkgerechtigde burgers waren weggenomen.

Zoals gezegd vestigde de grootste groep Joden zich in Leeuwarden. Hier werd dan ook de hoofdsynagoge gebouwd. In kleinere plaatsen waren zogenoemde ringsynagogen, die onder toezicht stond van de hoofdsynagoge, waar een college van parnassijns het dagelijks bestuur uitoefende.

JODEN IN NOORDOOST-FRIESLAND

Archiefonderzoek leert dat er in Noordoost-Friesland twee clusters van Joden waren en wel in Dokkum en Kollum. In *De Sneuper* 132, 134 en 136 verschenen artikelen over Joodse families in Kollum en het Kollumer Oproer, waarbij **Salomon Levy** uit De Westereen een rol speelde. Voor dit artikel is informatie gezocht in de archieven die Dokkum betreffen.

Het aantal Joodse inwoners in Dokkum bleef gering. Er waren in ieder geval te weinig volwassen mannen om een *minjan* te vormen, waardoor er geen synagoge werd opgericht. **Hartog Beem** schrijft echter in *'De Joden van Leeuwarden'* over de aankomst van een nieuwe rabbi voor de Joodse gemeente in Leeuwarden, die *"door een groote menigte Joodsche Leeden van Dockum is ingehaald"*. Dit duidt toch zeker op een groep van enige omvang. Wellicht was deze groep echter niet permanent groot genoeg voor een eigen synagoge. Men bezocht daarom vooral de synagoge in Leeuwarden en soms hielden zij synagoge in een zomerhuisje op het Oosterbolwerk in Dokkum.

De Joden uit Dokkum waren van de orthodoxe stroming. Overigens gold dat voor bijna alle Friese Joden. Men zocht huwelijkspartners binnen de groep van bekende families uit onder meer Leeuwarden en Amsterdam. Ook met de Joodse gemeenschappen in Leek en Duitsland bestonden relaties. Wat opvalt is dat het verblijf in Dokkum over het algemeen van korte duur was. Het aantal Joden in Dokkum nam in de twintigste eeuw steeds verder af. Tegen het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog woonden er geen Joden meer in Dokkum met uitzondering van **Jozef Wilhelm Bernard Cohen** die was overgestapt van het Joodse naar het hervormde geloof en predikant werd van de hervormde Grote Kerk aan de Markt. Hij werd op 23 mei 1942 in Dachau vermoord.

LASTIGE ZOEKTOCHT

Een probleem met het nazoeken van Joden in de archieven is dat zij met grote regelmaat onder verschillende namen zijn ingeschreven. In de eerste plaats is dat hun Joodse naam met de nodige variaties en al dan niet een toegevoegde familienaam, die ook (sterk) kan variëren. Daarnaast voeren zij ook nog een officiële Nederlandse naam. Een aantal familienamen is duidelijk herkenbaar als Joods, zoals **Levie** (afkomstig van Ha-levi: de stam van Levie), **Polak** (= Pools), **Cohen** (= priester). De achternaam is soms een verwijzing naar de plaats van herkomst. In combinatie met typisch Joodse voornamen zijn deze goed herkenbaar als Joods. We zien echter ook dat er algemene familienamen zijn aangenomen, zoals **De Vries**, **De Jong** en **Zuidema** en ook Friese achternamen. Wat te denken van **Turksma** en **Drielsma**? Het probleem dat zich dan voordoet is dat deze familienamen zowel door Joodse als niet-Joodse families worden gevoerd.

In een apart artikel dat zal worden opgenomen in een van de volgende edities van *De Sneuper* wordt een overzicht gegeven van Joodse families die in Dokkum hebben gewoond en ook van vermeende Joodse families, die dat echter niet blijken te zijn. Voornamen, die vaak door Joden worden gebruikt, blijken geen garantie te zijn dat het daadwerkelijk om Joden gaat.

BRONNEN

Siem van der Woude, *Joods leven in Friesland*, (Bornmeer, 2010).

Hartog Beem, *De Joden van Leeuwarden*, (Van Gorcum & Comp, 1974).

Stichting Vrienden van het Rijksarchief in Groningen,

De Joodse gemeenschap in het Groninger Westerkwartier, Peize en Roden, (Bronsema Leek, 1985).

Simon Schama, *De geschiedenis van de Joden 1000 v. Chr – 1492*, (Atlas Contact, 2013).

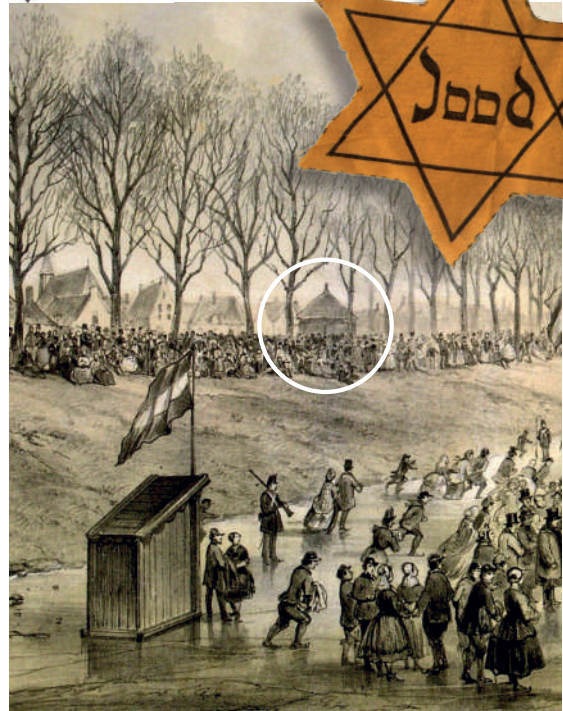
Websites: *Alle Friezen*, *Wie-was-wie*, *Nederlandse kring voor Joodse genealogie*, *Joods monument*

Streekarchief Noordoost-Friesland: reëelkohieren, bevolkingsregister.

Verder is gebruik gemaakt van het literatuuronderzoek naar Joden in Noordoost-Friesland door **Jacob Roep** en de deskundigheid van **Hanne Hein-van der Hoek** over het Jodendom. Tenslotte **Piet de Haan** hartelijk dank voor een aantal zeer bruikbare tips.

tijd van burgers en stoommachines

BRON: MUSEUM DOKKUM

HET PUNTDAK VAN HET JOODSE GEBEDSHUISJE AAN HET OOSTERBOLWERK - DETAIL LITHO WILLEM TROOST - 1864

BRON: VENITE-AUCTIONS